

การพึ่งตนเองเพื่อต่อสู้ความยากจน

Self Reliance Strategy to Fight Against Poverty:

Compare Between Two Communities with Different Mind Set

สุมิตรา ศรีวิบูลย์¹ และพรรณี วิรุณานนท์²

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นโครงการวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ในประเด็นการแก้ไขปัญหาความยากจนเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน โดยเปรียบเทียบให้เห็นถึงวิธีคิดในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนที่แตกต่างกัน รวมถึงบทบาทในการช่วยคนในชุมชนให้ต่อสู้กับความยากจนและมีความเข้มแข็ง งานวิจัยนี้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่สนับสนุนให้ตัวแทนของชุมชนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน ด้วยการศึกษาข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา รวมถึงหาทางแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาความยากจนของคนในชุมชนมีความเชื่อมโยงกับคุณภาพทางการศึกษา เนื่องจากการศึกษาช่วยสร้างอาชีพ รายได้ และการออกรวมถึงความสามารถในการให้การศึกษาแก่บุตรหลาน นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนยังมี

---

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาการออกแบบนิเทศศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

² หัวหน้าภาควิชาการออกแบบนิเทศศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

ส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆอย่างต่อเนื่อง และเป็นแบบอย่างที่ดีให้เยาวชนเองได้เรียนรู้และดำเนินรอยตาม เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและต่อสู้ความยากจนได้อย่างยั่งยืน

ผลจากการวิจัยนี้ กรุงเทพมหานครสามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาทั้งในเชิงนโยบายและแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ในการพัฒนาคนในชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง ต่อสู้ความยากจน ลดปัญหายาเสพติด รวมถึงลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำในสังคม เพื่อให้กรุงเทพมหานครเป็นเมืองน่าอยู่ มีการปรับปรุงด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคม รวมถึงด้านจิตใจอย่างต่อเนื่อง บนพื้นฐานของชุมชนที่มีศักยภาพ มีความเข้มแข็ง และมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข่งขันกับกรุงเทพมหานครและภาคอื่นๆ ของสังคม

Abstract

This research was conducted on various types of communities in Bangkok for the purpose of solving problems caused by social disparities. This paper is dealing specifically with the issue of poverty elimination and community strengthening through comparative analysis of self-reliance strategy between two different communities.

This research used the participatory action research method that enhances the representatives of the selected communities to create their own new body of knowledge to serve their needs and their communities by gathering information, analyzing and solving the problems they are facing.

The findings revealed that the issue of poverty is unfortunately connected to the education level of the people that lead to the opportunity to find their jobs, get high incomes, money saving and the abilities to give their children the higher education.

In addition, the strong leadership leader and the unity of the community members are the key concept to fight against poverty. The Bangkok Metropolitan Administration hopes to utilize the results of this research to solve policy – related problems and concrete operations.

The community members are expected to be self-reliant to fight against poverty, and decrease the social inequality and the drug problem in their communities. All in all, a continuous improvement in physical aspects and social surroundings, as well as mental improvement on the basis of a community with strong potential is the expected outcome.

บทนำ

จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นฐานของคนในชนบทเข้ามาอาศัยและทำงานในเมืองมากขึ้น แม้ภาครัฐจะได้พยายามสร้างงานในชนบทและรณรงค์ให้ผู้ที่มิถิ่นฐานในชนบทเหล่านั้น กลับไปทำงานที่บ้านเกิดของตน แต่ปัญหาการกระจุกตัวของประชาชนในกรุงเทพมหานครก็ได้ลดลงและนับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาเรื่องการขาดที่พักอาศัย มีการปลูกสร้างที่พักอาศัยรुकล้ำพื้นที่สาธารณะและคูคลองต่างๆ เกิดเป็นชุมชนแออัดมากมายทั่วกรุงเทพมหานคร ลักษณะของชุมชนแออัดในเขตกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกัน คือ มีบ้านเรือนตั้งอยู่ในชุมชนอย่างหนาแน่น ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีจำนวนมาก สภาพความเป็นอยู่ค่อนข้างแออัดเป็นผลมาจากการขยายตัวของชุมชนที่ไร้ทิศทาง และมีการใช้ประโยชน์ที่เป็นที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพ เช่น พื้นที่ค้าขายในชุมชนมีห้องพักให้เช่าเป็นจำนวนมาก

จากการสัมภาษณ์บุคคลในชุมชนท่านหนึ่งที่เคยเป็นแกนนำในการเก็บข้อมูลงานวิจัยให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2553 ให้ข้อมูลว่าในชุมชนมีผู้อยู่อาศัยแฝงมากกว่า 3 เท่าของคนในพื้นที่ สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า มีการสร้างอาคารห้องพักให้เช่าในพื้นที่เดิมซึ่งเป็นบ้านพักอาศัย เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการลงพื้นที่พบว่า ประชากรในชุมชนแออัดส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือทำธุรกิจส่วนตัวและค้าขาย คนในชุมชนส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยค่อนข้างต่ำ เนื่องจาก

คุณวุฒิการศึกษาต่ำ จึงต้องประกอบอาชีพที่มีรายได้ไม่สูงนัก ทำให้มีปัญหาหนี้ในระบบ เดิมผู้ว่างงานในชุมชนจะแบ่งเป็นผู้ที่ไม่ต้องการทำงาน ผู้ที่มีภาระต้องดูแลครอบครัว และผู้ที่มีวุฒิการศึกษาไม่เพียงพอแต่ปัจจุบันพบว่าในกลุ่มผู้ว่างงานจะมีกลุ่มของเยาวชนที่ไม่ผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เนื่องจากปัญหาติดเกม ยาเสพติด หรือมีบุตรก่อนวัยอันควร เป็นต้น ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์ (2553) ศึกษาเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำของโอกาสทางการศึกษากับแนวโน้มของค่าจ้างในประเทศไทย พบว่าแรงงานไทยมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้น และพบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกเข้ารับการศึกษาระดับต่างๆ โดยผู้ที่มีมาจากครอบครัวที่เสียเปรียบด้านเศรษฐกิจและสังคม มีโอกาสทางการศึกษาน้อยกว่าผู้ที่มีมาจากครอบครัวที่ได้เปรียบกว่า และยังเป็นกลุ่มผู้ที่ยังเสียเปรียบในทางเศรษฐกิจอีกด้วย เนื่องจากมักจะได้รับค่าจ้างที่ต่ำกว่ากลุ่มที่มีโอกาสทางการศึกษาสูงกว่า

ในการนี้ อรทัย สุจิตประภากร (2547) ได้ศึกษาบทบาทของการศึกษาต่อความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ในประเทศไทย พบว่าการศึกษามีบทบาทสำคัญต่อการกระจายรายได้ ระดับการศึกษาที่เพิ่มสูงขึ้นมีผลทำให้รายได้มีความไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น ทั้งนี้การยกระดับการศึกษาให้สูงขึ้นเป็นการขยายการศึกษาไปสู่ระดับอุดมศึกษา แต่กลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงการศึกษาระดับนี้ได้มีจำนวนน้อยเป็นกลุ่มคนที่มีรายได้ในระดับสูง ดังนั้นการขยายการศึกษาจึงทำให้รายได้ของคนรวยและคนจนแตกต่างกันมากยิ่งขึ้นตลอดช่วงของการศึกษา

ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่า คุณภาพการศึกษาที่เพิ่มขึ้นซึ่งวัดโดยรายจ่ายเพื่อการศึกษาที่สูงขึ้นนั้นช่วยลดความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ลงได้ เนื่องจากคุณภาพการศึกษาที่ดีขึ้นจะช่วยยกระดับประสิทธิภาพรวมถึงค่าจ้างของแรงงานที่มีระดับการศึกษาต่ำให้เพิ่มสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม ความไม่เท่าเทียมกันของการศึกษากลับไม่มีนัยสำคัญต่อความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ จะเห็นได้ว่า ปัญหาความยากจนของคนในชุมชนแออัดมีความเชื่อมโยงกับคุณภาพทางการศึกษา เนื่องจากการศึกษามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคนให้มีความรู้ มีหน้าที่การงานที่ดี มีรายได้ที่มั่นคง สามารถส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นได้ อุมภกรณ์ ภัทรวาณิชช์ และ ปัทมา อมรสิริสมบุญ (2550) ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อโอกาสในการศึกษาของเด็กและเยาวชนอายุ 16 – 18 ปี พบว่าการศึกษาของพ่อแม่มีความสัมพันธ์กับการได้เรียนตามเกณฑ์ของลูก เด็กที่ไม่มีพ่อแม่ในครัวเรือนมีโอกาสในการเรียนตามเกณฑ์น้อยกว่าเด็กที่มีพ่อแม่ในครัวเรือน และพบว่าความต้องการแรงงานเด็กเพื่อช่วยงานบ้าน ช่วยงานครอบครัว รวมถึงการต้องออกไปทำงานเพื่อแบ่งเบาภาระด้านเศรษฐกิจครอบครัวเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างด้านการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่าเยาวชนในชุมชนแออัดส่วนใหญ่หยุดเรียนเมื่อสำเร็จการศึกษาภาคบังคับ มีสาเหตุหลักจากปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัว

ปัญหาหาเสพติดในชุมชน พบว่า เยาวชนบางส่วนขาดการดูแลเอาใจใส่จากผู้ปกครอง เนื่องจากมุ่งหารายได้ให้เพียงพอสำหรับครอบครัว จึงทำ

ให้ขาดผู้ที่คอยให้คำปรึกษาแนะนำในเรื่องการใช้ชีวิต และการศึกษา สอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า ชุมชนแออัดบางแห่งมีเยาวชนเพียงร้อยละ 15 ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตของปัญหาความยากจนในชุมชนแออัดซึ่งนับวันจะยิ่งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี คนในชุมชนสามารถช่วยกันลดปัญหาความยากจนลงได้ หากในชุมชนนั้นมีผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละ เพื่อส่วนรวม คนในชุมชนสามัคคี ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังในชุมชนบ้านจัดสรรบางชุมชนที่ผู้นำชุมชนมีวิสัยคิดในการเพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ด้วยการสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน เช่น เลี้ยงปลาส่งขายตาม ตลาดนัดชุมชน ปลูกพืชผักสวนครัวไว้แบ่งปันกัน แยกขยะ เป็นต้น ซึ่งต่างจากชุมชนแออัดอื่นที่เจ้าของที่ดิน ผู้นำ และกรรมการชุมชนมิได้ให้ความสนใจในการแก้ปัญหาปากท้องของคนในชุมชน พื้นที่ทั้งหมดในชุมชนถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ทางการค้า จึงทำให้ชุมชนขาดแหล่งเรียนรู้ ขาดห้องสมุดสำหรับให้เยาวชนและคนในชุมชนได้เพิ่มพูนความรู้ ขาดพื้นที่เล่นกีฬาสำหรับเด็กออกกำลังกาย เล่นกีฬา ยิ่งไปกว่านั้น ในบางชุมชนยังเปิดเป็นร้านสะดวกซื้อ แม้จะทำให้สะดวกขึ้นแต่ก็เป็นการเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายของคนในชุมชน เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนที่กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า บุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยแก้ปัญหาความยากจนให้แก่คนในชุมชน สร้างความเชื่อถือ ความศรัทธา ความเป็นผู้นำ ในการที่จะ

พาคนในชุมชนของตนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความสุข มิใช่รอการสนับสนุนจากภาครัฐซึ่งไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนตามกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขความยากจนในชุมชน
2. ศึกษากลยุทธ์การแก้ไขปัญหาคความยากจนในชุมชนที่มีลักษณะแตกต่างกัน

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นโครงการวิจัยชุมชนเพื่อแก้ไขความยากจนในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมของกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็น 6 ประเด็น ได้แก่

- 1) การเข้าถึงระบบการศึกษาและการพัฒนาเยาวชน 2) การพัฒนาด้านกายภาพของชุมชน 3) การแก้ไขปัญหาคความยากจนและสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน 4) การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยอำนาจรัฐ 5) การเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ และ 6) ความเหลื่อมล้ำในการแสดงความคิดเห็น

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาแนวคิด วิธีการ ในการต่อสู้ความยากจนและการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยมีกรณีศึกษาเป็นชุมชนบ้านจัดสรรขนาดกลางและชุมชนแออัดขนาดใหญ่ในกรุงเทพมหานคร

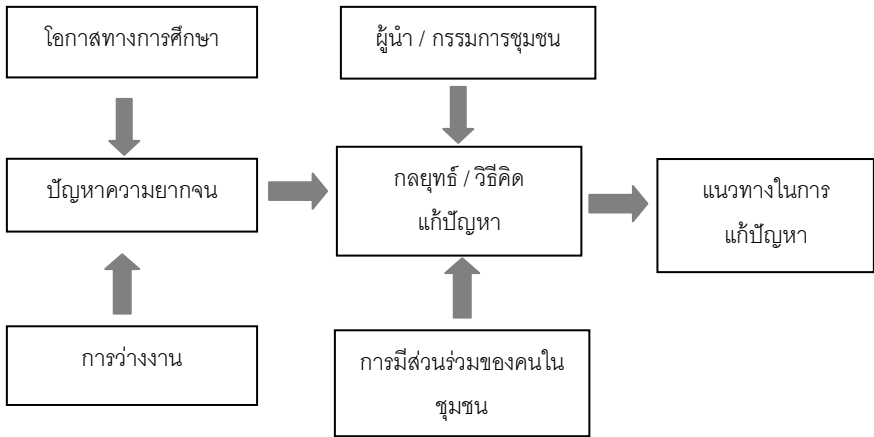

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาสู่แนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการแก้ปัญหาความยากจนในสังคม
2. พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นทั้งด้านจิตใจ ภายนอก และสิ่งแวดล้อม
3. สร้างชุมชนให้เป็นชุมชนน่าอยู่ มีความสามัคคีในชุมชน และสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ให้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่มีขั้นตอนประกอบด้วย การสังเกต การสอบถาม/สัมภาษณ์ประชาชนในชุมชน การสัมภาษณ์ผู้นำ/กรรมการชุมชน เป็นการศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนตามกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 แนวทางมาผสมผสานกันคือ การปฏิบัติการ (Action) และการมีส่วนร่วม (Participation) ของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ในการมีส่วนร่วม นับตั้งแต่การระบุปัญหา การให้ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการหาแนวทางแก้ปัญหาความยากจนในชุมชน

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย การแก้ไขปัญหาความยากจนในชุมชน

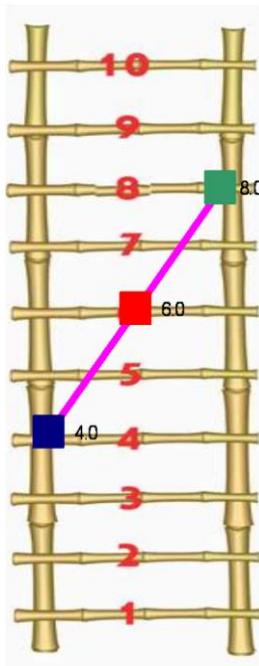
วิธีดำเนินการวิจัย

เครื่องมือการวิจัยและวิธีการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ใช้เทคนิคบันไดคุณภาพชีวิต (Ladder Technique) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ให้คนในชุมชนได้ประเมินคุณภาพชีวิตของตนเอง

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสังเกตจากการทำวิจัยสนามในพื้นที่ การสัมภาษณ์ผู้นำและกรรมการชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนคนในชุมชนโดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชนอายุ 13 – 18 ปี กลุ่มวัยทำงานอายุ 19 – 55 ปี และกลุ่มผู้สูงอายุอายุ 56 – 65 ปี เพื่อประเมินสภาพการณ์ของชุมชนตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยให้กลุ่มตัวแทน

ชุมชนประเมินประเด็นปัญหาความยากจนและความเข้มแข็งของชุมชนเป็นตัวเลขวัดด้วยการเปรียบเทียบกับระดับของขั้นบันได โดยกำหนดให้บันไดขั้นต่ำสุดคือ ขั้นที่ 1 และสูงสุดคือขั้นที่ 10 ซึ่งเป็นการแทนค่าข้อมูลเชิงคุณภาพมาเป็นค่าคะแนนกรอบระยะเวลา โดยกำหนดให้อดีดหมายถึงถึง 2 ปีที่ผ่านมา และอนาคตหมายถึงอีก 2 ปีข้างหน้า

ภาพที่ 1 แสดงเทคนิคบันไดคุณภาพชีวิต (Ladder Technique)

ในงานวิจัยนี้ได้ดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยมีขั้นตอนในการทำงาน ดังนี้

ขั้นตอนการเตรียมการ (Pre-research phase)

- คัดเลือกชุมชนบ้านจัดสรรขนาดกลาง และชุมชนแออัดขนาดใหญ่ ในกรุงเทพมหานคร
- ลงพื้นที่สร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน เริ่มจากชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการ และขอให้คนในชุมชนคัดเลือกตัวแทนในการให้ข้อมูล 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชนอายุ 13 – 18 ปี กลุ่มวัยทำงานอายุ 19 – 55 ปี และกลุ่มผู้สูงอายุอายุ 56 – 65 ปี

ขั้นตอนการวิจัย (Research Phase)

- ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนโดยการสังเกตจากการลงพื้นที่พูดคุยกับคนในชุมชนรวมถึงสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน เพื่อเป็นการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน
- ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก เน้นการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประเมินประเด็นปัญหาโดยใช้เทคนิคบันไดคุณภาพชีวิต แบ่งการสัมภาษณ์เป็น 3 ครั้งๆละ 1 กลุ่ม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงโดยปราศจากการชี้นำจากผู้ที่มีวุฒิสูงกว่า
- ให้ตัวแทนของคนในชุมชนทั้ง 3 กลุ่มเป็นผู้นำเสนอ และให้ความเห็นว่าชุมชนต้องการอะไร และใช้เสียงข้างมากในการเลือกกว่า

โครงการใดเป็นโครงการเร่งด่วนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนให้กับชุมชน

- กำหนดแผนงานโครงการ โดยให้ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนเป็นแกนนำ ทำงานร่วมกับกลุ่มผู้วิจัยในการดำเนินโครงการ และให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ
- ดำเนินการตามแผนที่กำหนด
- ติดตามประเมินผลโครงการเพื่อวัดผลความสำเร็จของโครงการ โดยการตรวจสอบว่าชุมชนสามารถดำเนินงานไปได้อย่างต่อเนื่องหรือไม่

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมในประเด็นการแก้ไขปัญหาความยากจนและสร้างเสริมความเข้มแข็งแก่ชุมชน ทั้งในชุมชนแออัดขนาดใหญ่และชุมชนบ้านจัดสรรขนาดกลางในกรุงเทพมหานคร พบว่า สภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันส่งผลให้การดำรงชีวิตของคนในชุมชนแออัดทั้ง 2 ลักษณะประสบปัญหาเดียวกัน คือ ค่าครองชีพที่สูงขึ้นแต่รายได้เท่าเดิม อาชีพของคนในชุมชนทั้งสองมีความคล้ายคลึงกัน ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายเล็กๆน้อยๆ รับจ้าง และพนักงานบริษัทเอกชน มีบางส่วนที่ไม่ได้ทำงาน เช่น ผู้ว่างงานที่วุฒิการศึกษาไม่เพียงพอที่จะสามารถเข้าทำงาน และพบอีกด้วยว่าคนในชุมชนแออัดจะมีปัญหาเรื่องวุฒิการศึกษาในการเข้าทำงานมากกว่า

คนในชุมชนบ้านจัดสรร จึงมีบางคนทำงานเป็นแม่บ้านประจำบริษัท เป็นพนักงานชั่วคราว คนทำงานกลางคืน หรือคนขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ตามที่ผู้ให้สัมภาษณ์วัยทำงานคนหนึ่งกล่าวว่า “ส่วนมากวุฒิการศึกษาไม่สูง ไปสมัครงานไม่ได้ ก็จะได้รับจ้างวิ่งมอเตอร์ไซด์ในซอยเยอะ รายได้ขั้นต่ำก็ประมาณวันละ 500-600 บาท” อย่างไรก็ตามก็ดี กลุ่มเยาวชนในชุมชนแออัดเป็นกลุ่มที่มีความคาดหวังในการแก้ไขปัญหาความยากจนและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตมากที่สุด ผลการวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยเทคนิคบันได (Bamboo Ladder) พบว่ากลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่ให้คะแนนการแก้ไขปัญหาความยากจนและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตมากที่สุดคือ 7.4 คะแนน รองลงมาเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งมีคะแนนใกล้เคียงกับกลุ่มคนทำงานคือ 6.6 คะแนน และ 6.3 คะแนนตามลำดับ

นอกจากนี้ กลุ่มเยาวชนยังตั้งความหวังว่า ในอนาคตชุมชนของตนจะมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น คนในชุมชนน่าจะมีการศึกษาที่ดีขึ้น ได้งานดี มีค่าตอบแทนสูง และมีรายได้จากอาชีพเสริม ส่วนกลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มคนทำงานเห็นว่า ในอนาคตแม้ชุมชนจะสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น มีรายได้จากการทำงานมากขึ้น แต่ค่าครองชีพก็จะสูงขึ้นเช่นกัน ดังนั้นชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนจึงอาจไม่ดีขึ้นกว่าอดีตและปัจจุบันมากนัก

ในขณะที่คนในชุมชนบ้านจัดสรรเห็นว่า ปัจจุบันคนในชุมชนมีความเป็นอยู่หรือฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าแต่ก่อน คนในชุมชนมีงานทำและมี

รายได้ดีขึ้น มีเงินออม แม้มีหนี้สินบ้างก็เป็นการกู้จากกองทุน ไม่ใช่หนี้ในระบบ เนื่องจากมีผู้นำชุมชนที่เสียสละ มีการริเริ่มโครงการต่างๆ เพื่อนำมาพัฒนาชุมชนอยู่เสมอ จึงทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คนในชุมชนมีการร่วมมือกัน ประเด็นสำคัญที่สนับสนุนคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนบ้านจัดสรรนี้คือ ชุมชนมีกองทุนที่ช่วยสนับสนุนให้คนในชุมชนมีเงินทุนหมุนเวียนในการลงทุนค้าขาย และมีตลาดนัดหน้าชุมชนที่เป็นแหล่งประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้หลักและรายได้เสริม ผลการวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยเทคนิคบันได (Bamboo Ladder) พบว่าชุมชนบ้านจัดสรรมีความเห็นคล้ายกับชุมชนแออัด กล่าวคือกลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่ให้คะแนนการแก้ไขปัญหาความยากจนและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตมากที่สุดคือ 8.3 คะแนน รองลงมาเป็นกลุ่มคนทำงานและกลุ่มผู้สูงอายุที่มีคะแนนใกล้เคียงกันคือ 7.3 คะแนน และ 7.2 คะแนนตามลำดับ

จากการศึกษาเปรียบเทียบการแก้ปัญหาความยากจนด้วยการพึ่งพาตนเองระหว่างคนในชุมชนทั้ง 2 ลักษณะพบว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่มีความแตกต่างกันนั้นมีที่มาจากปัญหาและวิถีคิดในการต่อสู้ปัญหาความยากจนที่ต่างกันดังนี้

1. การเปรียบเทียบการสร้างรายได้ของคนในชุมชน

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างสองชุมชน พบว่าคนในชุมชนบ้านจัดสรรมีวิถีคิดในการสร้างอาชีพเสริม เช่น ค้าขายที่ตลาดนัดหน้าชุมชน เป็นช่วง

อิเล็กทรอนิกส์รับงานในวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ หรือทำอาชีพเสริมโดยการเลี้ยงปลาในกระชังข้างบ้าน และขายให้คนในชุมชนในราคาที่ถูกกว่าขายให้คนภายนอกเพื่อเป็นการช่วยค่าครองชีพ โดยประธานชุมชนจะเป็นผู้ลงทุนให้เมื่อขายได้จะแบ่งรายได้ให้ผู้ช่วยดูแลเป็นการกระจายรายได้ ดังที่ผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า “ท่านประธานไม่ได้อะไรหรอกค่ะ คือเลี้ยงแล้วก็แบ่งๆ ไปคืออย่างปลาตุ๋กโตเต็มที่แล้ว ท่านประธานก็เอามาขายให้ชุมชน” ซึ่งต่างจากชุมชนแออัดบางชุมชน ซึ่งเจ้าของที่ดินหรือผู้นำชุมชนคำนึงถึงการใช้พื้นที่ในเชิงพาณิชย์มากเกินไป พื้นที่ว่างเอนกประสงค์ที่เคยใช้สำหรับจัดตลาดนัดหรือเป็นที่เล่นสำหรับเด็กถูกนำไปก่อสร้างอาคารที่พักอาศัยให้เช่า เพราะเจ้าของที่ได้ค่าตอบแทนดีกว่า

ยิ่งไปกว่านั้น ในบางชุมชน ผู้นำชุมชนยังเปิดร้านสะดวกซื้อเสียเองส่งผลกระทบต่อร้านค้าของชำของคนในชุมชน และยังเป็นการตัดโอกาสของผู้สูงอายุในการเปิดร้านขายของเล็กๆ น้อยๆ อยู่กับบ้านด้วย จึงทำให้คนในชุมชนไม่ค่อยมีรายได้เสริม ผู้ให้ข้อมูลหลักระบุว่าส่วนหนึ่งของผู้ที่ไม่ทำงานเป็นคนเกียจคร้าน จำนวนผู้ว่างงานในชุมชนมีประมาณร้อยละ 20-30 และส่วนใหญ่จะรอการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานเอกชน

ชุมชนแออัด	ชุมชนบ้านจัดสรร
<ul style="list-style-type: none"> - ผู้มีรายได้ทั่วไปมีรายได้ต่ำ - คนในชุมชนไม่มีรายได้เสริม - แม่บ้านในชุมชนมีอาชีพเสริม คือ ทำงานฝีมือ ปักเลื่อม ทำดอกไม้ ชุบรกรับจ้างทั่วไป - ผู้สูงอายุได้รับเบี้ยเลี้ยงยังชีพจากรัฐบาล 	<ul style="list-style-type: none"> - มีตลาดของชุมชนเองที่เปิดขายทุกวัน - เด็กบางคนมาช่วยผู้ปกครองค้าขายที่ตลาดและได้รายได้พิเศษจากผู้ปกครอง - ผู้สูงอายุได้รับเบี้ยเลี้ยงยังชีพจากรัฐบาลและบางท่านยังทำงาน เช่น ขับรถแท็กซี่ ขายอาหารและขนม

ตารางที่ 1: แสดงข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบการสร้างรายได้ของคนในชุมชน

2. การเปรียบเทียบการออมเงินและการกู้เงิน

คนในชุมชนบ้านจัดสรรส่วนใหญ่จะมีรายได้พอกินพอใช้ และมีเงินออมบ้าง เขาว่าคนที่ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ระบุว่าตนเองมีเงินออม และระบุว่าผู้ปกครองของตนมีเงินออมเช่นกัน ในชุมชนมีการจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์กองทุนฉุกเฉิน โดยประธานชุมชนจะเป็นผู้กระตุ้นให้คนในชุมชนนำเงินมาฝากในกองทุนออมทรัพย์ทุกเดือนเพื่อส่งเสริมการออม และเป็นกองทุนให้คนในชุมชนที่เดือดร้อนสามารถกู้ยืมได้ เช่น ผู้ปกครองบางรายอาจกู้เพื่อเป็นค่าเล่าเรียนให้บุตรหลานในช่วงเปิดภาคเรียน ส่วนคนในชุมชนแออัดซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักระบุว่า คนในชุมชนมีหนี้สินมากและส่วนใหญ่เป็นหนี้นอกระบบ บางรายใช้เงินกับการเสี่ยงโชค เช่น ซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาล หวยใต้ดิน เล่น

พินันบอล เมื่อขาดเงิน คนในชุมชนส่วนมากจะกู้เงินนอกระบบจาก “โป” ซึ่งเป็นแขกอินเดียหรือปากีสถาน

ผู้ให้สัมภาษณ์วัยทำงานคนหนึ่งอธิบายว่า “โปปล่อยเงินกู้ก็มี โปปล่อยทองก็มี ที่วิวจแบนก็มี แถวนี่เขาจะมีลูกค้าเยอะ” ในชุมชนมีการออมเงินน้อยมาก ผู้ให้ข้อมูลหลักระบุว่าขึ้นอยู่กับแต่ละครอบครัว ในชุมชนเคยมีกองทุนต่างๆ หลายกองทุน แต่ล้มเลิกไปเพราะการบริหารจัดการไม่ดี ปัญหาคือกระบวนการพิจารณาการให้กู้ไม่โปร่งใส มีการเลือกปฏิบัติ มีการทุจริตในการบริหารจัดการ ผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า “พวกที่กู้ได้มักเป็นพวกกัน แต่พวกที่จะกู้เพื่อไปใช้เกี่ยวกับอาชีพจริงๆ ไม่ได้ บางคนก้ไปเล่นการพนัน ก้ไปออกดอกต่อ”

นอกจากนั้น ผู้ให้ข้อมูลหลักบางรายให้ความเห็นว่า ไม่ควรตั้งกองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนก้ยืมเพราะ “ต่างคนก็ต่างมาก้ยืม มีแต่คนยืม อาจมีใช้คืนบ้าง ไม่ใช้คืนบ้าง ทำให้เงินไม่งอกเงย บางคนเอาไปซื้อมอเตอร์ไซค์ เอาไปซื้อทีวี ซึ่งมันไม่เป็นประโยชน์” แต่ควรตั้งเป็นกองทุนในรูปแบบของกิจการที่ให้ชุมชนมีโอกาสได้ทำงานเพื่อสร้างรายได้ เช่น การตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรหรือกลุ่มแม่บ้านหัตถกรรม ซึ่งจะช่วยให้แม่บ้านมีงานทำ และเมื่อมีผลิตภัณฑ์ ก็หาตลาดเพื่อจำหน่ายภายหลัง

ชุมชนแออัด	ชุมชนบ้านจัดสรร
<p>- เคยมีกองทุนต่างๆ จำนวนมาก แต่ล้มเลิกไปเพราะการบริหารจัดการไม่ดี และกระบวนการพิจารณาการให้กู้ยืมไม่โปร่งใส โดยมีการเลือกปฏิบัติและมีการทุจริตในการบริหารจัดการ</p>	<p>- ชุมชนมีกองทุนที่ดูแลอยู่ 2 กองทุน คือ กองทุนสัจจะและกองทุนธนาคารออมสิน</p>

ตารางที่ 2: แสดงข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบการออมเงินของคนในชุมชน

3. การเปรียบเทียบความเข้มแข็งของชุมชน

จากการศึกษาการบริหารงานของชุมชนบ้านจัดสรร พบว่า มีกรรมการชุมชนโดยตำแหน่งเพียง 7 คน แต่มีสมาชิกถึง 15 คนที่ร่วมกันทำงานในชุมชนด้วยจิตอาสา ไม่มีค่าตอบแทน กรรมการชุมชนประชุมร่วมกับคนในชุมชนเดือนละครั้ง โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาชุมชน การนำเงินฝากในกองทุนสะสมทรัพย์ หรือต้องชำระเงินกู้ที่บ้านประชาชน ชุมชน เมื่อคนในชุมชนมีอาชีพ มีเงินออม จึงทำให้ในชุมชนไม่มีปัญหาเสพติด คนในชุมชนช่วยกันดูแล ทำหน้าที่เป็นตำรวจของชุมชนร่วมกับสถานีตำรวจ ยิ่งไปกว่านั้น คนในชุมชนยังรวมตัวกันทำกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง กิจกรรมหนึ่งที่เป็นตัวอย่างที่ดีคือ การแยกขยะ แยกกากอาหาร ดักไขมัน การใช้น้ำจุลินทรีย์ในการบำบัดน้ำเสีย เยาวชนคนหนึ่งให้ความเห็นว่า “ก็เวลามีกิจกรรม คนในชุมชนก็มาช่วยกันส่วนมาก” แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีของ

คนในชุมชน ต่างจากชุมชนแออัดบางชุมชนซึ่งประธานชุมชนขาดภาวะผู้นำ ขาดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาคนในชุมชนให้พึ่งตนเอง

ผู้ให้ข้อมูลหลักบางรายระบุว่า ประธานชุมชนเลือกเฉพาะพรรคพวก ของตนเอง ไม่โปร่งใสในการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน ผู้ที่เลือกเข้ามาแล้ว ไม่ทำงาน การบริหารงานไม่โปร่งใส ผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า “เป็นธรรมดา ของโลก พวกใครก็ต้องพวกมัน เขาก็ต้องเอาคนใกล้ชิด ผมมีพวกเพื่อนมาก ผมได้ ถ้าพวกน้อยก็ไม่ได้” คนในชุมชนยังให้ข้อมูลอีกด้วยว่า ในการประชุม คณะกรรมการชุมชน เยาวชนไม่มีโอกาสได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในการ ประชุม ดังนั้น เมื่อคนในชุมชนขาดความเชื่อถือผู้นำและกรรมการชุมชน จึง ทำให้คนเหล่านั้นไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควรในการทำกิจกรรมต่างๆ และ ขาดความสามัคคี คนส่วนใหญ่ในชุมชนแออัดขาดความกระตือรือร้นในการ ช่วยกันดูแลและพัฒนาชุมชนของตนให้น่าอยู่ ดังจะเห็นได้จากปัญหาการทิ้ง ขยะใต้ถุนบ้าน ทำให้เกิดปัญหาด้านสุขอนามัย รวมถึงกีดขวางทางระบายน้ำ ซึ่งคนในชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาก็ได้ แต่กลับรอคอยความช่วยเหลือ จากภาครัฐโดยมิได้คิดถึงการพึ่งตนเอง ซึ่งไม่ต่างกับปัญหาความยากจนที่ คนส่วนใหญ่ในชุมชนรอรับเงินสนับสนุนจากโครงการต่างๆจากภาครัฐและ เอกชน ทำให้ไม่สามารถต่อสู้กับความยากจนได้อย่างยั่งยืน

ชุมชนแออัด	ชุมชนบ้านจัดสรร
- คณะกรรมการชุมชนขาดความสามัคคี - ผู้นำและคณะกรรมการชุมชนบริหารงานไม่โปร่งใส ขาดความน่าเชื่อถือ	- คณะกรรมการชุมชนเสียสละและทำงานด้วยจิตอาสา - ผู้นำและคณะกรรมการชุมชนบริหารงานโปร่งใส

ตารางที่ 3: แสดงข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบความเข้มแข็งของชุมชน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาปัญหาความยากจนเปรียบเทียบระหว่างชุมชนแออัดขนาดใหญ่และชุมชนบ้านจัดสรรขนาดกลางในกรุงเทพมหานคร พบว่า ปัญหาความยากจนของคนในชุมชนมีความเชื่อมโยงกับคุณภาพทางการศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากการสังเกตพบว่าคนในชุมชนบ้านจัดสรรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนในชุมชนแออัด ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะระดับการศึกษาซึ่งส่งผลต่อหน้าที่การงานและรายได้ที่มั่นคง สามารถส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่าคนในชุมชนแออัด ในส่วนของการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน เจ้าของที่ดินและผู้นำชุมชนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการให้ความช่วยเหลือคนในชุมชน ควรมีการกำหนดสัดส่วนการใช้พื้นที่ของชุมชนให้มีพื้นที่ส่วนกลางสำหรับใช้ทำกิจกรรมเอนกประสงค์ เช่น ใช้เป็นสนามเด็กเล่น

จัดตลาดนัด หรือจัดกิจกรรมต่างๆ มิใช่คำนึงถึงแต่การหาผลประโยชน์จากค่าเช่าโดยไม่คำนึงถึงการสร้างรายได้ และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ส่วนผู้นำชุมชนจะต้องเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ ยึดหลักธรรมาภิบาลในการดูแลชุมชน เสียสละ และทำให้คนในชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

นอกจากนั้น ปัญหาที่ทำให้เกิดความยากจนอีกประเด็นหนึ่งคือ ความเป็นวัตถุนิยมของคนในชุมชน จะเห็นได้ว่าบ้านทุกหลังในชุมชนแออัด จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน แม้จะมีรายได้น้อยแต่มีความต้องการสูง จึงทำให้ต้องกู้ยืมเงินโดยเสียดอกเบี้ยสูง แทนที่จะใช้วิธีออมเงินให้ได้เสียก่อนแล้วจึงซื้อสิ่งเหล่านั้น นอกจากนั้น วิธีคิดในการใช้จ่ายของคนในชุมชน 2 ลักษณะก็แตกต่างกัน คนในชุมชนบ้านจัดสรรกู้เงินเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน แต่คนในชุมชนแออัดส่วนใหญ่จะกู้เงินเพื่อซื้อทีวี ซ่อมมอเตอร์ไซค์ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ปัญหาดังกล่าวแก้ได้ยาก ส่วนหนึ่งมาจากปัจจัยการกระตุ้นเศรษฐกิจของภาครัฐ

ทั้งนี้ การจะเปลี่ยนวิธีคิดของคนในชุมชนควรต้องเริ่มจากการให้ความรู้ สร้างรายได้ และกระตุ้นให้เกิดการออมเงินในแต่ละครอบครัว อีกปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งคือคนในชุมชน กล่าวคือ คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่องโดยมีหน่วยงานของรัฐให้การสนับสนุน โดยเป็นเครื่องมือที่จะผลักดันให้องค์กรชุมชนเข้มแข็งขึ้น และควรให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นแบบอย่างที่ดี

ให้เยาวชนเองได้เรียนรู้และดำเนินรอยตาม สร้างคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาดูแลชุมชนต่อไป แทนที่จะคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

สรุปได้ว่า หากรัฐบาลต้องการแก้ไขปัญหาความยากจน และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างจริงจัง ควรต้องเริ่มที่การพัฒนาการศึกษาให้มีคุณภาพเท่าเทียมกัน และควรเพิ่มโครงการส่งเสริมอาชีพ ควบคู่ไปกับวางแผนการตลาดให้กับคนในชุมชนเพื่อให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรม และจะต้องมุ่งเสริมสร้างความสามารถของผู้นำ กลุ่มบุคคลและชุมชนในการจัดการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะระยะสั้นและระยะยาว

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล คนในชุมชนแออัดเสนอแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนว่าภาครัฐควรจัดบุคลากรเข้ามาสอนวิชาชีพอย่างเป็นรูปธรรมแก่ชุมชน เช่น มีเจ้าหน้าที่มาสอนวิชาช่าง หรือจัดอบรมอาชีพให้กับกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งจะเป็นการพัฒนาคนและเสริมสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น สามารถนำไปประกอบอาชีพได้

นอกจากนี้ ในชุมชนควรมีกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับเยาวชนเพิ่มมากขึ้น และควรมีพื้นที่สาธารณะให้เยาวชนได้ใช้เป็นที่ออกกำลังกาย เล่นกีฬา เล่นดนตรี หรือมีห้องสมุดชุมชน เพื่อให้เยาวชนหรือผู้ที่สนใจได้

ใช้เพื่อศึกษาหาความรู้และพักผ่อนในยามว่าง ถือเป็น การสร้างความ
ความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

สิ่งที่คนในชุมชนคาดหวังที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงคือ การเป็น
ชุมชนเข้มแข็ง คนในชุมชนช่วยกันต่อสู้ปัญหาความยากจน เพื่อลดปัญหา
เสพติด สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้ช่วยกันรักษาความสะอาด มี
สภาพแวดล้อมที่ดี คนในชุมชนมีสุขภาพดี เป็นชุมชนน่าอยู่ เพื่อเป็นการ
เสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน โดยคนในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมและ
ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเกื้อกูล ไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน

บรรณานุกรม

- ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์. 2553. การลดความเหลื่อมล้ำและสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ: ความเหลื่อมล้ำของโอกาสทางการศึกษากับแนวโน้มของค่าจ้างในประเทศไทย. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- ปัทมา อมรสิริสมบุญรัตน์ และอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์. 2550. ความไม่เท่าเทียมด้านการศึกษา : เมือง และชนบท. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไพฑูรย์ สีนลารัตน์. 2545.สรุปการสัมมนาเรื่องกวดวิชา: วิกฤติที่สะท้อนความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา/กลุ่มการประเมินผล 2. กรุงเทพฯ: สกศ.
- มัลลิกา บุญตริก.2540. การศึกษากระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยในแนวทางพึ่งพาตนเองของผู้มีรายได้น้อยในเขตเมืองกรณีศึกษาโครงการที่องค์กรชุมชนได้รับการสนับสนุนด้านการเงินเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวัฒน์ คงแป้น.2545. เมืองน่าอยู่: เพื่อสุขภาพสังคม สู้สังคมสันติภาพ. วันที่ 7 สิงหาคม 2545 ในงานประชุมวิชาการหนึ่งทศวรรษสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข “ร่วมสร้างสุขภาพสังคม สู้สังคมแห่งสันติภาพ” ระหว่างวันที่ 5-7 สิงหาคม 2545 ณ ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทค.

อรรถัย สัจจิตประภากร. 2547. **บทบาทของการศึกษาต่อความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. บัณฑิตวิทยาลัย.